

Luka Ilić

MATIJA VLAČIĆ ILIRIK V TEOLOŠKIH KONTROVERZAH 16. STOLETJA

V spomin na očeta

Uvod

Matija Vlačić Ilirik (Matthias Flacius Illyricus) se je rodil 3. marca 1520 v Alboni, današnjem Labinu v Istri. Šestnajstleten je odšel v Benetke in tam tri leta prebil v šoli San Marco, kjer ga je poučeval znani renesančni humanist Giambattista Egnazio (1473–1553), prijatelj Desideria Erazma Rotterdamskega (1486–1536). Med študijem v Italiji mu je Baldo Lupetino (1502–1556), njegov sorodnik po materini strani, dajal v branje protestantsko literaturo.¹

Vlačić je nadaljeval izobraževanje v Baslu, kjer se je 1. maja 1539 vpisal na univerzo. Iz Basla se je že naslednje leto preselil v Tübingen. Na svoj dom ga je sprejel rojak Matija Grbić (Matthias Garbitius Illyricus, 1511–1559), ki je bil tam profesor grškega jezika.² Grbić in Joachim

- 1 Baldo Lupetini je bil katoliški duhovnik na Cresu, pozneje pa frančiškanski provincial v samostanu v Benetkah. Svetoval je Vlačiću, da gre študirati teologijo v Nemčijo. Leta 1542 so ga zaprli z obtožbo, da je prestopil v protestantsko vero. Po mnogih letih zapora v beneški ječi ga je inkvizicija obsodila na smrt in utopitev. Prim. www.flacius.net
- 2 Še kot deček je Grbić prišel v Nürnberg, kjer je bil najprej dijak v samostanski šoli, potem pa na novo osnovani gimnaziji za časa Joachima Camerariususa. Od tam je odšel na univerzo v Heidelberg, leta 1534 pa je postal Melanchthonov učenec v Wittenbergu. Ko je magistriral, ga je Melanchthon priporočil univerzi v Tübingenu, kjer je postal profesor grškega jezika, književnosti in kasneje tudi etike. Trikrat je bil dekan njene filozofske fakultete (facultas artium). Prim. Luka Ilić, 'Praeceptor Humanissimus et duo Illyri: Garbitius et Flacius', v Irene Dingel in Armin Kohnle (ur.), Philipp Melanchthon. *Lehrer Deutschlands, Reformator Europas* [Leu-corea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie 13], (Leipzig: Evangelisches Verlagsanstalt, 2011), 65–79.

Camerarius (1500–1574), bližnji prijatelj in prvi življenjepisec Philippa Melanchthona (1497–1560), sta prepoznala Vlačičeve zmožnosti in mu priporočila, da nadaljuje študij na protestantski univerzi v Wittenbergu.

V Wittenberg je prišel aprila 1541. Tu je prvič srečal Martina Luthra (1483–1546). Ob koncu 3. letnika študija je Vlačič doživel nekaj podobnega tistemu, kar je Luther poimenoval *Anfechtung* ili *Tentatio*, misleč, da je Bog nanj jezen in ga želi obsoditi za njegove grehe. Osebno srečanje z Luthrom, ki ga je potolažil s pripovedjo o lastnem (takem) izkustvu, mu je pomagalo, da si je opomogel.³ Kasneje je rekel, da ga je srečanje z Luthrom iz oči v oči povsem spremenilo. Leta 1544 je bil imenovan za izrednega profesorja za hebrejščino na filozofski fakulteti wittenberške univerze. Magistriral je samo teden dni po Luthrovi smrti 1546 kot najboljši v razredu 39 študentov.

Julija 1546 je cesar Svetega rimskega cesarstva Karel V. (1500–1558) izdal tiralico proti dvema voditeljema protestantov, Ivanu Frideriku I., saškemu volilnemu knezu (1503–1554), in Filipu I., hessenskemu deželnemu grofu (1504–1567). To je bil začetek šmalkaldske vojne, ki je hitro zajela tudi Wittenberg. Šestega novembra so zaprli univerzo, ker je vojska Morica (1504–1567) Saškega, takrat cesarjevega zaveznika, oblegala mesto. Po Augsburskem interimu, verskem zakonu, ki ga je zmagoviti cesar vsilil protestantskim področjem, je Vlačič odstopil s profesorskega položaja v Wittenbergu in se na veliko noč 1549 odselil v Magdeburg, ki se je odločil upreti se cesarjevi volji v verskih zadevah.⁴

- 3 Matthias Flacius, *Apologia Matthiae Flacii Illyrici ad Scholam Vitenbergensem in Adiphororum causa / Eiusdem Epistola de eadem materia ad Philip. Melantho. / Item quaedam alia eiusdem / generis /...* (Magdeburg: Michael Lotter, 1549; VD 16 F 1264), B 3v–B 4r: »Sub finem anni tertii cum Vitimbergae cohabitarem D. Friderico Backofen, tunc Ecclesiae diacono, malumque adeo crevisset, ut non dubitarem, quid mihi brevi pereundum esset, cerneretque is me adeo perturbatum esse, ut studere non possem, cogebat tandem me confiteri, quid mali haberem. Intellecta re consolabatur me diligenter, orabat mecum, efficiebat, ut Doctor Pomeranus me perduceret ad D.D. Martinum Luth. Qui cum proprio exemplo aliorumque & verbo DEI me consolatus esset, Ecclesiaque pro me preces fecisset, coepi indies melius habere, ita ut in uno anno mediocriter convaluerim«.
- 4 Cesarski odlok je prepovedoval tiskanje publikacij, ki so nasprotovale Interimu, toda pogumni magdeburški tiskarji so kljub temu objavili več tisoč takih brošur od leta 1549–1552. Mesto Magdeburg je postalo znano po njihovem pogumu kot »des Herrgotts Kanzlei« (urad/pisarna Gospoda Boga).

Vlačić je že pred odhodom v Magdeburg začel objavljati anonimne brošure in traktate proti Melanchthonu in njegovim privržencem, ki so pristali na Interim.⁵ V Magdeburgu je ostal 8 let. Tu je začel delati na velikem protestantskem projektu o zgodovini Cerkev, znanem kot *Magdeburške centurije*; v Magdeburgu je končal tudi pomembno delo *Catalogus testium veritatis* (katalog pričevalcev resnice), zbirko pričevanj tistih kristjanov v zgodovini, ki so ostali zvesti *Svetemu pismu* in se upirali papeštvu. Vlačić je postal voditelj tistih luterancev, ki so bili nezadovoljni s tedanjimi kompromisi s Katoliško cerkvijo, saj so bili prepričani, da pomenijo oddaljevanje od protestantskega pojmovanja nauka o odrešenju in nauka o Cerkvi. Nasprotovali so Interimu, češ da »uči, da so človeška ljubezen in dobra dela udeleženi pri opravičenju in da je rimski škof vrhovna oblast v Cerkvi«⁶ ter da ima poveljna oblast pravico odločati o cerkvenem obredju. Vlačić je bil prepričan, da bi morala biti Cerkev osvobodjena državnega nadzora, in je zagovarjal ločenost Cerkev in države.

Po Luthrovi smrti in institucionalni utrditvi luteranstva so v tako imenovani drugi generaciji reformatorjev izbruhnili nesoglasja ob interpretacijah *Svetega pisma* in različnih teoloških pojmovanjih; nesoglasja so se izražala s pisnimi polemikami, ki so bile tipične oblike razpravljanja v 16. stoletju. Vlačić je poizkušal ostati zvest Luthrove nauku tudi za ceno žolčnih preprirov z vsakim, ki se je po njegovem oddaljil od pravega nauka velikega reformatorja. Tudi zato je sodeloval v mnogih teoloških kontroverzah, med drugim z Melanchthonom, Andreasom Osiandrom (1498–1552), Georgom Majorom (1502–1574), Kasparjem von Schwenckfeldom (1490–1561), Victorinom Striglom (1524–1569), Casparom Olevianom (1536–1587) in Teodorjem Bezom (1519–1605).⁷ Medtem ko je smatral Luthrovo

5 Vlačić je uporabljal psevdonime: Joannes Waremundus, Theodorus Henetus, Johannes Hermanus, Christianus Lauterwar in Carolus Azarias.

6 Robert Kolb, *Nikolaus von Amsdorf (1483–1565): Popular Polemics in the Preservation of Luther's Legacy* [Bibliotheca Humanistica & Reformatorica 24], (Nieuwkoop: B. De Graaf, 1978), 77.

7 Prim. Luka Ilić, 'Beza and Flacius in the Sacramentarian Controversy', v Irena Backus (ur.), *Théodore de Bèze (1519–1605): Actes du colloque de Genève, septembre 2005* [Travaux d'Humanisme et Renaissance 424], (Genève: Librairie Droz, 2007), 353–365.

teologijo za resnično in inspirirano, je bil njegov odnos do Melanchthona mnogo bolj zapleten: čeprav je zavračal in izpodbijal mnoga njegova teološka stališča, sta bila ob nekaterih vprašanjih na isti strani. Razprave so zadevale tako imenovana *adiafora*, to je nebitvena, postranska vprašanja v primerjavi z osnovnim, kot je nauk o opravičenju po veri; vloga dobrih del pri odrešenju; način interpretiranja *Svetega pisma*; izvorni greh in pravilno razumevanje zakramentov. Ker Vlačić svoje teologije ni prikazal v sistematski obliki kakih *Loci*, lahko njegovo razumevanje krščanskih dogem poiščemo v njegovih razpravah in kontroverzah, pri katerih je sodeloval in v katerih je izkristaliziral tudi svoja teološka stališča.

Adiaforistična kontroverza

Melanchthon je kot voditelj wittenberške reformacije po Luthrovi smrti pristal na Augsburški in tako imenovani Leipziški interim, da bi končal nasilje, ki je zavladovalo pomladi 1547, ko je protestantska vojska izgubila bitko proti cesarskim pri Mühlbergu ob Labi. Interimski zakon je zahteval, da je treba nekatere običaje in obrede rimske Cerkve ponovno uvesti tudi v protestantski Cerkvi. Da bi zadovoljil cesarja Karla V. je Melanchthon pristal na popuščanje v vprašanjih, ki so jih katoličani poimenovali *adiafora* (postranska vprašanja). V pismu Franzu Burchartu (1503–1560) v Weimarju je 18. decembra 1548 zapisal: »Da bi ohranili temeljna vprašanja, nismo tako strogi v postranskih, toliko bolj, ker so ti običaji v cerkvah teh področij v veliki meri ohranjeni ... Vemo, da je mnogo ugovorov proti temu popuščanju, vendar bi bilo zapuščanje cerkva – kakor se dogaja na Švabskem – še mnogo slabše.«⁸

Vlačić in njegov tesni prijatelj Nikolaus Gallus (1516–1570) sta izrazila ostro nestrinjanje s svojim ljubljnim profesorjem; začela sta pisati proti Interimu in svetovati pridigarjem, naj ne sprejemajo pa-

8 Corpus Reformatorum, Series I: Philipp Melanchthon, Opera Quae Supersunt Omnia... [= CR Mel.], zv.7: 252; Nr.4430. Citirano tudi v Clyde L. Manschreck, 'The Role of Melanchthon in the Adiaphora Controversy', *Archiv für Reformationsgeschichte* 48 (1957): 165–182, tu 170.

pističnih odlokov.⁹ Vlačić je nekajkrat poskušal prepričati Melancthona, da bo odstopanje od kateregakoli dela resnice imelo – kot je sam veroval – strašne posledice za Cerkev, a ni imel uspeha. Zato se je z obžalovanjem pridružil opoziciji in začel adiaforistično kontroverzo. Preselil se je v Magdeburg in se pridružil skupini pod vodstvom škofa Nikolausa von Amsdorfa (1483–1565), ki je pozival na odpor Interimu. V Magdeburgu je Vlačić začel svojo propagando: s traktati, knjižicami in brošurami je poizkušal vplivati na javnost in pozival na odpor spremembam, ki so jih zahtevale posvetne oblasti. Močno je zagovarjal ločenost Cerkve in države, saj je oblast po njegovem poskušala nadzorovati Cerkev in uničiti pravo vero. Menil je, da bodo nasprotniki, če se jim sedaj popusti, pozneje zahtevali še več. Leta 1550 je skupaj z drugimi magdeburškimi duhovniki izdelal načrt veroizpovedi, ki je vseboval tudi nauk o uporju višji oblasti. Lowell Zuck pravi, da je »magdeburška veroizpoved prva uradna izjava teorije odpora [oblasti] pri pravovernih protestantih«. ¹⁰

Augsburški interim ni zahteval samo spremembe obredja v protestantskih cerkvah, temveč je vseboval tudi zelo specifične teološke odmike od Luthrovega nauka, kar je bilo za Vlačića temeljni problem. »Vlačić je vztrajno trdil, da se kontroverza ne dogaja samo na površini – ali se bo nosila bela mašna srajca ali ne – temveč na ravni doktrine. Konfirmacija je bila – kot je trdil – pojmovana kot sredstvo milosti. Z govorom o zadoščevanju v nauku o kesanju je bila po njegovem zanemarjena vera. S ponovnim uvajanjem poslednjega maziljenja naj bi se ljudi spravljalo v skušnjava, da bi poizkušali delati apostolske čudeže. Pozival je k razlikovanju med mašo in Gospodovo večerjo, poistovetujoč svečano obhajanje s transsubstanciacijo.« ¹¹ V vsem Interimu ga je najbolj motilo vse, kar je imel za razvodenitev nauka o zaslužjenosti človekove volje v procesu odrešenja in za »pelagijanski«

9 'Response of Flacius and Gallus to Some Preachers of Meissen (1549)', pismo citirano v Eric Lund (ur.), *Documents from the History of Lutheranism, 1517–1750* (Minneapolis: Fortress Press, 2002), 187–188.

10 Lowell H. Zuck (ur.), *Documents in Free Church History, Christianity and Revolution: Radical Christian Testimonies 1520–1650* (Philadelphia: Temple University Press, 1975), 136.

11 Henry W. Reinmann, 'Matthias Flacius Illyricus. A Biographical Sketch', *Concordia Theological Monthly* 35/2 (1964): 69–93, tu 73–74.

nauk o izvirnem grehu. Četrť stoletja pred razpravo o adiaforih je Luther polemiziral z Erazmom Roterdamskim o svobodni volji. Mladi hrvaški teolog se je imel za poklicanega, da brani resnico – kar se je naučil od Luthra – za Luthra pa je »bil koncept zaslužjenosti volje izhodišče vsega njegovega nauka«. ¹² Vlačić se je čutil odgovornega, da ta nauk brani in je tako postal intelektualni vodja skupine, ki je nasprotovala Interimu. Za ortodoksne Luthrove sledilce se je tako pojavil izraz »gnesioluterani« (po grški besedi za avtentično): nanašal se je na teologe, ki so bili predvsem v nasprotju s »filipisti«, privrženci *Praeceptorja Germaniae* – Učitelja Nemčije – Philippa Melanchthona. ¹³

Majoristična kontroverza

Eden od podpisnikov tako imenovanega Leipziškega interima v decembru 1548 je bil pridigar in profesor Georg Major. Ker je na protestantskih področjih Nemčije naraščalo nezadovoljstvo z Interimom, je začel Major objavljati pridige in pisati pisma, da bi »ljudi prepričal, kako se v wittenberškem nauku ni nič spremenilo; v prepričanju, da napadi na Rim in potrjevanje čistosti lastnega nauka ne zadoščajo, je začel sistematsko napadati nasprotnike Wittenberga, posebej Matijo Vlačića Ilirika«. ¹⁴ Timothy Wengert trdi, da je ta dolgotrajna debata začela z Majorjevim osebnim napadom na Vlačića v spisu *Auslegung des Glaubens* (Razlaga vere), natisnjenem še leta 1550. Majorju Vlačić menda ni bil všeč, ker je bil tujec in ni imel nobenega cerkvenega položaja. ¹⁵ Temeljno vprašanje te – za Wittenberg škandalozne, po Majorju poimenovane – kontroverze je bilo

12 Robert Kolb, 'Nikolaus Gallus Critique of Philip Melanchthon's Teaching on the Free Will', *Archiv für Reformationsgeschichte* 91 (2000): 87–109, tu 87: »Luther ... viewed the freedom and bondage of the human will as critical for a proper interpretation of the entire biblical message«.

13 Rudolf Keller, 'Gnesiolutheraner', v *Theologische Realenzyklopädie* (Berlin: Walter de Gruyter, 1984), zv.13: 512.

14 Timothy J. Wengert, 'Georg Major (1502–1574). Defender of Wittenberg's Faith and Melanchthonian exegete', v Heinz Scheible (ur.), *Melanchthon und seine Schülern* (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1997), 129–156, tu 135–136.

15 Prim. Robert Kolb, *Nikolaus von Amsdorf*, 125.

povezano z nujnostjo dobrih del pri odrešenju. V želji, da bi opravičil sebe in svoje obnašanje in da bi tudi dokazal, kako prav on uči čisti nauk, se je Major še bolj oddaljil od Luthrovega nauka s trditvijo, da je človekova volja zmožna pridobiti Božjo milost. Potem ko ga je grof Albert III. Mansfeldski (1486–1560) odpustil s položaja superintendenta v Eislebnu, je Major leta 1552 objavil še en zagovor, v katerem piše: »Priznam: učil sem, učil in vse življenje želim učiti, da so dobra dela nujna za odrešenje; odkrito, jasno in z zelo enostavnimi besedami pravim, da se nihče ne bo odrešil z zlimi dejanji in da se nihče ne bo odrešil, ne da bi delal dobra dela. Človek zato ne more biti odrešen brez dobrih del.«¹⁶ Major je poudarjal pomen krščanskih dobrih del, ki po njegovem izhajajo iz poslušnosti Bogu in imajo svojo vlogo pri odrešenju. Vlačić je smatral, da se je Major oddaljil od Luthrovega nauka, pa je napisal knjižico z naslovom *Wider den Evangelisten des heiligen Chorroks D. Geitz Major* (Proti evangelistu Svete halje gospodu bednemu Majorju). Čeprav Vlačić sam ni bil pridigar, mu je bilo jasno, kako lahko pridige o dobrih delih, ki vodijo v odrešenje, vplivajo na ljudi v cerkvenih klopeh. Zagrmel je: »Če so dobra dela nujna za odrešenje in nihče ne more biti odrešen brez njih, pojasnite nam, gospod Major, kako je potem lahko odrešen, kdor je vse življenje grešno živel, pa na smrtni postelji želi sprejeti Kristusa?«¹⁷

V žaru polemike se je Melanchthon distanciral od Majorjeve teologije in mu onemogočil tiskanje del v Wittenbergu.¹⁸ Ker pa se je

16 Georg Major, *Auff des Ehrenwürdigen Herren Niclas von Ambsdorff schriftt /so jtzundt neulich Mense Nouembri Anno 1551. wider Georgen Maior oeffentlich im Druck ausgegangen. Antwort Georg Maior* (Wittenberg: Georg Rhau, 1552; VD 16 M 1996). Citirano v Robert Kolb, 'Georg Major as Controversialist: Polemics in the Late Reformation', *Church History* 45/4 (1976): 455–468, tu 459.

17 Citirano v Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit* (Erlangen: Theodor Blasing, 1859), zv.1: 363.

18 Melanchthonova avtoriteta je segala tudi v tiskarstvo. V članku o cenzuri v Wittenbergu Hans-Peter Hasse trdi, da je imel Melanchthon (poleg volilnega kneza in mestnega senata) odločilno vlogo pri izboru vsega, kar se je tiskalo v Wittenbergu. Prim. Hans-Peter Hasse, 'Bücherzensur an der Universität Wittenberg im 16. Jahrhundert', v Stefan Oemig (ur.), *700 Jahre Wittenberg. Stadt, Universität, Reformation* (Weimar: Böhlau Verlag, 1996): 187–212, tu 203: »Als Rektor der Universität war Melanchthon für die Bücherzensur zuständig.«

Justus Menius (1499–1558) pridružil zagovoru Majorovega stališča in mu našel izdajatelja v Leipzigu, se je debata nadaljevala in postajala vedno bolj zapletena, ko se je vanjo vključevalo zmeraj več ljudi. Vlačić se je ob vprašanih adiaforitične in majoristične kontroverze čez nekaj let poizkušal pomiriti z Melanchthonom, a je ostal osupel zaradi Melanchthonove zavrnitve. Že v času teh soterioloških polemik pa se je vključil v še eno teološko razpravo, in to o nauku o opravičenosti po veri. Uperil je svoje pero proti človeku, ki ga je poznal in spoštoval, proti nürnberškemu reformatorju Andreasu Osianderju.

Osiandrova kontroverza

Osiander je po nastopu Augsburškega interima zapustil svobodno cesarsko mesto Nürnberg in odšel na sever v Königsberg, kjer mu je Albreht Pruski (1490–1568) ponudil katedro za teologijo na tamkajšnji novi univerzi.¹⁹ V svoji prvi razpravi leta 1549 je predstavil svoja stališča o opravičenju in milosti in zaradi njih zašel v težave z luteranci in kalvinci.²⁰ Osiander očitno ni soglašal z Luthrovim pojmovanjem forenzičnega opravičenja, po katerem pravični Bog razglasi grešnika za opravičenega. Svojega stališča pa ni objavil v nobeni publikaciji. Šele ko mu je bilo ponujeno mesto profesorja teologije, je zmožeg dovolj poguma, da je jasno izrazil svoje misli. Rekel naj bi celo: »Lev (Luther) je mrtev, pa se lahko lotimo lisic in zajcev.«²¹ Toda podcenil je moč svojih nasprotnikov. Pričakoval je, da bodo gnesioluterani, posebej Vlačić, prešli na njegovo stran, ker so se tudi oni upirali filipistom v zadevah Interima. Vojvoda Albreht je prav tako računal z Vlačićevo podporo, pa mu je ponudil, naj pride v Prusijo in postane

19 Vojvoda Albreht je bil po rojstvu pravzaprav brandenburški grof. Leta 1544 je ustanovil univerzo v Königsbergu.

20 Prim. Bernhard Lohse, 'Dogma und Bekenntnis in der Reformation: Von Luther bis zum Konkordienbuch', v Carl Andresen (ur.), *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1980), zv. 2: 125–129.

21 Prim. Oliver K. Olson, *Matthias Flacius and the Survival of the Luther's Reform* [Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung 20], (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2002), 286.

samlandski škof.²² Čeprav je bila ponudba zanj mamljiva, že zaradi položaja in varnosti ter svoje vedno večje družine, pa je Vlačić izbral svobodo izražanja lastnega prepričanja in pisno nastopil proti Osiandru. Vlačićeva prva publikacija v tej zvezi je izšla marca 1552 z naslovom *Zavračanje Osiandrove veroizpovedi o opravičenju ubogega grešnika zgolj po nujno potrebni pravičnosti Božjega visočanstva*; publikacijo je posvetil vojvodi Albrehtu. V njej je namreč napadel Osiandrovo učenje, da je človek opravičen s tem, da v njem Bog prebiva ali ga izpolnjuje, ne pa s tem (tako), da mu Bog pravičnost pripiše, kot so verovali luteranci. Osiander je zapisal: »Ker smo po veri v Kristusu in on v nas, smo z njim postali Božja pravičnost, kot je on zaradi nas postal greh (2 Kor 5, 21), se pravi, obsul in izpolnil nas je s svojo božansko pravičnostjo, kot smo ga mi obsuli z našimi grehi, tako da sam Bog in vsi angeli vidijo v nas samo pravičnost zaradi najvišje, večje in neskončne pravičnosti Jezusa Kristusa, ki je sam Bog v nas.«²³

Vlačiču je bilo jasno, da je Osiander napačno razumel opravičenje, kakršno je imel v mislih Luther, zato je svojo *Verlegung* (zavrnitev) začel z definicijo tega pojma: »Naša pravičnost ... je izpolnitev Božje postave, ki je nismo izpolnili mi, ampak Kristus, pravi Bog in pravi človek, ki je edinstveno in nadmočno v absolutni poslušnosti storil vse, kar postava od nas zahteva, da storimo, in istočasno pretrpel kazen, ki bi je bili sicer deležni mi zaradi naših grehov – vse to [kar je storil Kristus] Bog podarja in pripisuje po veri nam.«²⁴ V naslednjih

22 O namenih vojvode Albrehta pri pridobivanju Vlačiča glej Martin Stupperich, *Osiander in Preussen 1549–1552* [Arbeiten zur Kirchengeschichte 44], (Berlin: Walter De Gruyter, 1973), 276–281.

23 Andreas Osiander d. Ä., *Von dem Einigen MJTTLER Jhesu Christo VND Rechtfertigung des Glaubens. Bekantnus Andreas Osiander* (Königsberg: Hans Lufft, 1551; VD 16 ZV 12027). Citirano v Eric Lund, *Documents from the History of Lutheranism*, 206.

24 Matija Vlačić, *Verlegung des Bekenntnis Osiandri von der Rechtfertigung ...*: »Unsere gerechtigkeit ... ist die erfüllung des gesetzes Gottes, welche nicht wir, sondern Christus, warer Gott und mensch, durch seinen allervollkommensten gehorsam gantz überschwencklich und überreichlich geleistet hat, beides mit thun desjenigen, so das gesetz von uns zu thun hat erfordert, und mit leiden des, das wir von wegen unser sünden hetten leiden sollen, uns aber durch den glauben von Gott geschenkt und zugerechnet wird ...« Citirano v Gerhard Müller in Gottfried Seebaß (ur.), *Andreas Osiander d.Ä.: Gesamtausgabe 10, Schriften und Briefe September 1551 bis Oktober 1552 sowie Posthumes und Nachträge* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1997), 750.

letih je Vlačić napisal več kot 20 spisov proti Osiandru in se tako pridružil Joachimu Mörlinu (1514–1571), Melanchthonu, Gallusu, Amsdorfu, Jeanu Calvinu (1509–1564) in množici drugih piscev. Razen nekaterih teologov iz Prusije in Johannesesa Brenza (1499–1570) s Švabskega se pravzaprav nihče ni pridružil Osiandrovi kristologiji.²⁵

Schwenckfeldova kontroverza

Kaspar von Schwenckfeld je bil plemič iz Šlezije, ki je trdil, da je doživel duhovno prebujenje v času, ko ga je doživel tudi Luther. Spiritualistično je tolmačil Gospodovo večerjo in kritiziral augsburško veroizpoved v zvezi s krstom otrok in svobodno voljo. Vneto je evangeliziral in mnoge pridobil za svoje učenje. Vlačić je z njim pisno razpravljal med letoma 1552 in 1559, in sicer o vlogi *Biblije* in pridigane besede. Mnogi pridigarji iz Šlezije in s Švabskega so Vlačića prosili, naj piše proti Schwenckfeldu, saj je število njegovih privrženec raslo in njegova zadnja knjiga *O Svetem pismu*, izdana leta 1551, je »vzdignila mnogo prahu«.²⁶ Schwenckfeld je trdil, »da je treba razlikovati notranjo besedo od zunanje besede *Svetega pisma*, ki jo izgovarjajo pridigarji; živa Božja beseda ni *Sveto pismo*, temveč Kristus, in *Sveto pismo* je treba tolmačiti duhovno«.²⁷

Vlačića ni bilo treba dolgo nagovarjati, naj nastopi proti Schwenckfeldovi teoriji. Ko je prebral vsa dotedanja Schwenckfeldova dela, se mu je spiritualistično pojmovanje *Biblije* povsem uprlo ter je celo komentiral: »Duhovna eksegeza je za *Pismo* enako primerna kot pest za oko.«²⁸ V naslednjih 10 letih je napisal 9 knjig proti šlezijškemu entuziastu; prvo je naslovil *O Svetem pismu in njegovem vplivu*, Gallus pa je zanj napisal predgovor in sklep. Izšlo je v treh izdajah, ena od

25 Prim. Gottfried Seebaß, 'Johannes Brenz und Andreas Osiander', *Blätter für württembergische Kirchengeschichte* 100 (2000): 162–185.

26 *Corpus Schwenckfeldianorum*, zv. 12: 362.

27 Prim. Gerhard Schulz, *Caspar Schwenckfeld von Ossig (1448–1561)*, (Pennsburg, PA: The Board of Publication of the Schwenckfeld Church, 1977), [4. izdaja], 330.

28 Prim. Luka Ilić, 'A 16th-century Debate between Flacius and Schwenckfeld', *The Schwenckfeldian* 110/1 (Winter 2010): 6–10. – Več o tem tudi v razpravi Hansa Petra Großhansa v tej številki revije *Stati inu obstatu*.

njih v Strasbourgu, kjer so zanj poskrbeli pridigarji, da bi kljubovali naraščajočim grožnjam radikalnih Schwenckfeldovih privrženecv.

Schwenckfeld je v bistvu trdil, da *Biblija* ni jasna, da človeku pri razumevanju *Svetega pisma* ne moreta pomagati zgodovinski in literarni pristop, saj mu Božja beseda prihaja od znotraj in mistično. Trdil je na primer, da *Deset zapovedi* ne morejo biti Božje besede, ker so zapisane na kamnitih ploščah, in da besede »To je moj ljubljeni sin« v Matejevem evangeliju niso Božje. Vlačič je odgovoril: »Beseda je Božja, pa naj bo na kamnu, na ploščah, papirju, pergamentu ali v ljudskem spominu, zabeležena, sestavljena, napisana ali izgovorjena s človeškim glasom.«²⁹

Schwenckfeld je razlikoval pisano besedo od notranje: prvo je napisal človek, drugo je sam Bog položil v človekovo srce. Zato je pridigana beseda manj vredna in nima odrešujoče moči. Cerkvene obrede – kakršen je Gospodova večerja, ki je, kot sam pravi, ni niti ponujal niti prejemal – je imel za nekoristne za kristjane. Vlačič je nasprotno trdil, da se Bog srečuje z ljudmi izključno po svoji zunanji besedi in zakramentih. Očitno sta po svoji hermenevtiki pripadala povsem različnima svetovoma in med razpravljanjem je postajalo zmeraj bolj očitno, da je v temelju različna tudi njuna teologija.

Druga kontroverza o zakramentih

Prva kontroverza o zakramentih je bila med Luthrom in Andreasom Bodensteinom iz Karlstadta (1486–1541) v Wittenbergu po letu 1520, toda od leta 1524 pa do leta 1529 je bil Luther o tej temi v sporu z qqq Ulrichom Zwinglijem (1484–1531).³⁰ Dvajset let pozneje, leta 1549, sta se Heinrich Bullinger (1504–1575), Zwinglijev naslednik v Zürichu, in Jean Calvin, reformacijski vodja v Ženevi, dogovorila za

29 *Von der h. Scrifft vnd jrer wirckung / widder Caspar Schwenckfeld / Durch Matthiam Flacium Jlyricum. Mit einer vermanung Nicolai Galli das ampt Gottlichs worts in ehren zubaben* (Magdeburg: Michael Lotter, 1553; VD 16 F 1540), C 2r.

30 Luther in Zwingli sta se dokončno razšla v marburškem dvorcu. Luther je še nadalje napadal Züriško cerkev po Zwinglijevi smrti in jo obtoževal krivoverstva glede Gospodove večerje. Leta 1545 je ta Cerkev pod Bullingerjevimi vodstvom odgovorila Luthru s tiskano veroizpovedjo .

skupno stališče o vprašanju Gospodove večerje ter podpisala *Consensus Tigrinus* (Züriško soglasje); z njim sta utrdila skupno prepričanje. Dokument sta objavila dve leti pozneje, kar je okrepilo dotedanjo sovražnost med švicarskimi reformiranimi Cerkvami in luteranci. Leta 1552 je hamburški duhovnik Joachim Westphal (1510–1574) napadel *Consensus* in obtožil švicarske reformatorje, zaradi »potrjevanja Zwinglijevega zakramentarizma«, predvsem pa jim je očital zavračanje luteranskega tolmačenja Kristusove navzočnosti v Gospodovi večerji.³¹

Westphal je nadaljeval svoj napad v naslednji knjigi, leta 1553, na katero je odgovoril Calvin leta 1555. Do takrat so se v razpravo že vključili številni pastirji in teologi in zagovarjali svoje razumevanje besed »to je moje telo«; čez čas se je v polemiko vključil tudi sam Vlačić. Skupaj z drugimi magdeburškimi duhovniki je napisal *Izpoved vere o zakramentu evharistije v kateri duhovniki saške Cerkve zagovarjajo navzočnost Telesa in Krvi našega Gospoda Jezusa Kristusa v Sveti večerji s trdnimi argumenti iz Svetega pisma in odgovarjajo na knjigo, ki jim jo je namenil Jean Calvin*.³²

Calvinu je bilo sicer že dovolj pisanja, s katerim je pobijal Westphalove argumente, in se je odločil, da neha, toda njegov novi kolega iz Ženeve Theodore Beza je pisanje proti Westphalu leta 1559 nadaljeval. Preden se je preselil v Ženevo, je bil Beza v Lausanni. V tistem času si je prizadeval premostiti teološke razlike med evangeličanskimi (luteranskimi) in švicarskimi Cerkvami. Leta 1557sta Beza in Guillaume Farel (1489–1565) zastopala švicarske Cerkve na kolokviju v Göppingenu v upanju, da bosta premostila različnost religioznih prepričanj z nemškimi brati. Beza si je prizadeval poudarjati točke, v katerih so

31 Joachim Westphal, *FARRAGO CONFVSONEARVM ET INTER SE DISSIDENTIVM OPINIONum De Coena Domini, ex Sacramentariorum libris congesta. Per. M. Ioachimum westphalum, Past. Hamb* (Magdeburg: Christian Rödinger d.Ä., 1552; VD 16 W 2287). Prim. Joseph N. Tylenda, 'The Calvin – Westphal Exchange. The Genesis of Calvin's Treatises against Westphal?', *Calvin Theological Journal* 9/2 (1974): 182–209.

32 Natisnjeno v Joachim Westphal, *CONFESSIO FIDEI DE EVCHARISTIAE SACRAMENTO, IN QVA ministri Ecclesiarum Saxoniae solidis Argumentis sacrarum Literarum astruunt Corporis et Sanguinis Domini nostri IESV CHRISTI, praesentiam in Coena sancta, et de libro Ioannis Caluini ipsis dedicato respondent* (Magdeburg: Ambrosium Kirchner d.Ä., 1557; VD 16 W 2274).

soglašali, in se izogibati spornim in diskutabilnim pojmom, kakršna sta *substantia* in *exhibere*. Za vojvodo Krištofa Würtemberškega (1515–1568) sta na koncu napisala celo veroizpoved, ki je zadovoljila luterance in privedla do začasnega miru. Vendar pa je po preselitvi v Ženevo postal Beza sovražno razpoložen do nemških luterancev. Ta sprememba je zelo zanimiva glede na to, da se je Vlačić spustil v pisno polemiko z njim po Calvinovi smrti, ko je Beza postal voditelj ženevske Cerkve. Vlačić je namreč leta 1556 objavil knjigo s 30 razlagami Kristusove navzočnosti v evharistiji oziroma pri podeljevanju njegovega telesa in krvi.³³ Ko je knjiga izšla, je Bullinger takoj pisal Bezi, da je treba nanjo odgovoriti.³⁴ Beza je to storil že istega leta s knjigo *O povezanosti telesa in krvi Kristusove s svetimi simboli proti lažnim dokazovanjem Matije Vlačića Ilirika*.³⁵ V naslednjih letih sta Vlačić in Beza nadaljevala vedno ostrejšo polemiko; očitno je, da so bili njuni pogledi nespravljivo različni.

Vlačić je prav tako sodeloval pri prizadevanju, da bi zajezili širjenje reformirane (ne luteranske) vere na Pfalškem, kjer je leta 1559 njen podpornik Friderik III. (1515–1576) postal volilni knez. Ko je izbruhnil prepir med zagrizenim gnesioluteranom Tilemannom Heshusiusom (1527–1588) in glavnim superintendentom in privržencem reformirane struje pridigarjem Wilhelmom Klebitzem (1533–1568), je Friderik oba razrešil služb. Leta 1562 je poveril pisanje veroizpovedi dvema novoimenovanima profesorjima, Casparju Olevianusu (1536–1587) in Zachariasu Ursinusu (1534–1583); ta je kasneje postala znana kot *Heidelberški katekizem*. Takoj ko je bil *Heidelberški katekizem* leta 1563 sprejet in objavljen, je Vlačić napisal *Zavrnitev malega nem-*

33 *DEMONSTRATIONES EVIDENTISSIMAE XXX. PRAESEntiae, distributionisque corporis ac sanguinis Christi in sacra Coena, hactenus multis minus cognitae* (Ursel: Nicolaus Henricus d.Ä., 1565; VD 16 1340).

34 Glej Bullingerjevo pismo Bezi, z datumom 31. maj 1565 v Henry Meylan, Alain Dufour in Alexandre de Henseler (ur.), *Correspondance de Théodore de Bèze 1565* [Travaux d'Humanisme et Renaissance 63], (Genève: Libraire Droz, 1970), zv. 6: 95; prav tako pismo z datumom 20. junija 1656, 404.

35 Theodore Beza, *De sacramentali corporis et sanguinis Christi cum sacris symbolis coniunctione aduersus Matthiae Flacii Illyrici falsissimas demonstrationes*, v Theodore Beza Vezelii Tractatus tres de rebus grauissimis scripti (Genevae: Jean Crespin, 1565), 88–181.

škega kalvinističnega katekizma; v njej je predvsem nasprotoval heidelberškemu pojmovanju Gospodove večerje.³⁶ Ko je Olevianus, reformirani protestant in nekdanji Calvinov in Bezov učenec že postal glavni pastor v Heidelbergu in objavil svoje pridige,³⁷ je skušal Vlačić spodkopati njegov ugled s knjižico *Proti štirim pridigam nekega zakramentarca imenovanega Olevianus*.³⁸ Toda Vlačićevi poizkusi so bili neuspešni, saj je *Heidelberški katekizem* utrdil premik Pfalške v reformirani tabor in postal glavna veroizpoved bodočih generacij reformiranih kristjanov v mnogih deželah.

Sinergistična kontroverza

Eden od stebrov luteranske Cerkve je bil nauk, da samo vera odrešuje. Luther je leta 1525 v *De servo arbitrio* (o zaslužnjeni volji) zapisal, da je »človekova volja kot žival med dvema jahačema. Če jo jaše Bog, tedaj želi, kar hoče Bog, in gre v smeri, kamor hoče Bog, kot piše v psalmu: Bil sem živinče brez pameti, pa sem vendar ostal pri tebi (Ps 73, 22–23). Če jo jaše Satan, želi, kar hoče Satan, in gre v smeri, kamor hoče Satan. Ne more izbrati, kateremu jahaču bo ubežala ali katerega bo iskala, temveč se jahača sama bojujeta, kdo jo bo imel in obdržal.«³⁹

36 *Widerlegung / Eines Kleinen Deutschen / Calvinischen Catechismi / so in disem M.D.Lxiij. Jar / sampt etlichen andern jrigen Tractetlin ausgangen ...* (Regensburg: Heinrich Geissler, 1563; VD 16 F 1568).

37 Caspar Olevianus, *Kurtze Summ vnd jnhalt Ettlicher Predigten vom H. Abendmal vnsers Heilands Jesu Christi. Darinn allein auss Gottes wort vnd nicht auss der vernunfft noch menschen Lehr / der rechte einfeltige verstandt / frucht vnd nutz des H. Abendmals / one alle bitterheytt vund gezaenck wirdt fürgetragen. Gepredigt zu Heidelberg / durch Casparum Oleuianium / Anno 1563* (Heidelberg: Johannes Mayer, 1563; VD 16 O 705).

38 *Widerlegung vier Predigten eines Sacramentirers / mit zunamen Oleuianus* (Ursel: Nicolaus Henricus, 1564; VD 16 F 1398).

39 Martin Luther, *De servo arbitrio*, v Weimarer Ausgabe (Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1908), zv.18: 600–787, tu 635, 17–22: »Sic humana voluntas in medio posita est, ceu iumentum, si insederit Deus, vult et vadit, quo vult Deus, ut Psalmus dicit: Factus sum sicut iumentum et egor semper tecum. Si inserit Satan, vult et vadit, quo vult Satan, nec est in eius arbitrio ad utrum sessorem currere aut eum wuare, sed ipsi sessores certant ob ipsum obitendum et possedendum.«

Kot Božja stvaritev človek sam po sebi ni zmožen, da bi storil karkoli za svoje odrešenje in opravičenje pred čistim in pravičnim Bogom. Melancthon ni soglašal s temeljem tega nauka, kar se vidi že leta 1535 v izdaji njegovih *Loci Communes*, kjer je zapisal, da pri spreobrnitvi sodelujejo trije dejavniki: Beseda, Sveti Duh in človekova volja, ki se bojuje z lastno šibkostjo. Dve leti po Luthrovi smrti je revidiral svojo sistemsko teologijo (*Loci*); največ sprememb je doživelo poglavje o svobodni volji, v katerem je zdaj izjavil: »Človekova svobodna volja je njegova zmožnost, da se obrne k [Božji] milosti.«⁴⁰ Ker je bilo to objavljeno istega leta, kot je izšel augsburški *Interimski zakon*, in so se teologi ukvarjali z drugimi zadevami, skorajda ni bilo opaženo. Leta 1555 pa je vzburkal javnost Johann Pfeffinger (1493–1573), profesor v Leipzigu, z delom *Pet vprašanj o svobodni človekove volje*.⁴¹ Trdil je, da človek vendarle ima svojo vlogo pri spreobrnitvi. Vlačić je zaradi tega spet prijel za pero in napisal *Zavrnitev Pfeffingerjevih stališč o svobodni volji*.⁴²

Ko je Vlačić pisal to delo, je že živel v Jeni kot nosilec katedre za novo zavezo na tamkajšnji univerzi, ki je bila sicer v sporu z wittenberškimi in leipziškimi teologi. Kontroverza je doživela nov preobrat, ko sta Vlačićev jenski kolega profesor Victorin Striger in mestni pridigar Andreas Hügel (1499–1572) podprla Pfeffingerja ter začela javno nasprotovati Vlačiću, tako s prižnice kot med študenti v Jeni. Saški vojvoda Ivan Friderik II. (1529–1595) ju je zato 27. marca 1559 dal zapreti in ju držal v zaporu do septembra, ko sta bila pripravljena spremeniti svoje stališče o sinergizmu (termin je Vlačić uporabljal za oznako svojih nasprotnikov).⁴³ Večino v profesorskem zboru jenske

40 CR Mel., zv. 2: 652–665, tu 659. Loci IV. *De humanis viribus seu de libero arbitrio*: »Liberum arbitrium in homine facultatem esse applicandi se ad gratiam.«

41 *DE LIBERTATE VOLVNTATIS HVMANAE, QVAESTIONES QVINQVE*. D. Iohannes Pfeffinger (Leipzig: Georg Hantzsch, VD 16 S 9267).

42 *M. Fl. Illyrici Refutatio Propositionum Pfeffingeri de Libero arbitrio*, v M. IOANNIS STOLSII CONCIONATORIS AVLICI Ducum Saxoniae Refutatio propositionum Pfeffingeri de Libero arbitrio, cum Praefatione M. Ioannis Aurifabri (Jena: Thomas Rebart, 1558; VD 16 S 9267).

43 Prim. Luther D. Peterson, 'Synergist Controversy', v Hans J. Hillerbrand (ur.), *The Oxford Encyclopedia of the Reformation* (Oxford/New York: Oxford University Press, 1996), zv. 2: 134.

univerze je tako ravnanje vojvode razburilo, saj so hoteli – kakor tudi Vlačić – razpravljati na teološki ravni na javni tribuni. To jim je bilo omogočeno avgusta naslednjega leta na vojvodskem dvoru v Weimarju. Dogovorili so se za pravila in obe strani sta predstavili svoje teze za razpravo: soglašali so, da mora biti Božja beseda vrhovna avtoriteta in merilo za presojo, kdo pravilno tolmači *Sveto pismo*. Prav v tej razpravi pa je Vlačić okrnil svoj ugled in prav do danes se ga spominjajo zaradi besed, ki jih je izrekel v tistih poletnih dneh. Ko je zagovarjal tezo o človekovi pasivnosti pri odrešenju in podpiral nauk o izvirnem grehu, je izjavil, da je greh substanca padlega človeka (po Adamovem padcu v greh).

Vlačićeva kontroverza

Razprava v Weimarju je bila poizkus posvetnih oblasti, da razrešijo spor med Vlačićem in Striglom, dvema vodilnima intelektualcema univerze v Jeni in voditeljema dveh različnih gibanj. Na razpravo je prišlo veliko ljudi, med njimi saški in thürinški knez, študenti iz Jene in Wittenberga, duhovniki in superintendenti cerkva, tudi Vlačićevi prijatelji in privrženci iz njegovih magdeburških dni. Kolokviju je predsedoval kancler Christian Brück (1517–1567), ki je bil blizu Striglu in je kasneje vplival na Vlačićev izgon. Razprava je potekala v latinščini; ker razpravljavci uporabljanih terminov niso pojasnjevali, je začel Strigel v dokazovanju svojih stališč uporabljati aristotelovske filozofske izraze. Vlačić je Strieglovi terminologiji nasprotoval in zahteval namesto nje biblijske izraze. Skliceval se je v glavnem na Luthra in *Biblijo* ter obtožil Strigla, ker pri nauku o grehu uporablja filozofske pojme. Strigel je uporabljal besedi *substantia* in *accidens* (postranski dogodek ali postranska lastnost) in trdil, da gre za dva zelo različna pojma. Po njegovem je Bog v človeku ustvaril hrepenenje, a hrepenenja in potrebe zahtevajo izpolnitev. Nekateri človek izpolnjuje na dober, nekateri pa na slab način. Način, kako jih izpolnjuje, je mogoče šteti za akcidens in kot akcidens je definiral tudi izvirni greh. Vlačić mu je odgovoril, da izvirni greh ni lastnost (akcidens); *Pismo* ga imenuje stari človek in meso, govori o hudobnem srcu

in ne o le prigodni lastnosti srca.⁴⁴ Na to mu je Strigel odgovoril: »Izvirni greh je zmanjšanje ali sprevrženost vseh človeških potencialov ali zmožnosti, posebej pa tistih v umu, volji in srcu. Izvirni greh ni substanca, niti nekaj, kar bi bilo povezano s substancno ...«⁴⁵ V nasprotju z Vlačićem je Strigel sodil, da je človek po grešnem padcu v Eden u v svoji biti ostal nespremenjen. Spremenila naj bi se samo človekova lastnost pravičnosti, ki jo je po tem kot lastnost nadomestila grešnost. Vlačić je zagovarjal nasprotno, namreč da je greh tako zelo spremenil in skvaril človeka, da je postal Božji sovražnik. Menil je, da je po človekovem padcu izvirni greh postal njegova substanca in bistvo človeka ter da je prav zato človek izgubil zmožnost spoznanja Boga.

Diskutirala sta 8 dni, pogosto drug mimo drugega, ne da bi upoštevala, kaj je drugi rekel. Čeprav sta uporabljala isto terminologijo, sta jo očitno različno razumela. Schulz smatra, da je bil Vlačić speljan k izjavi, da je greh substanca človekove narave, da pa je bil vendarle bolj zvest Luthrovi dediščini.⁴⁶ Vojvoda je konec leta 1561 Vlačića in njegove somišljenike odpustil iz službe na univerzi v Jeni. Vlačić se je čutil dolžnega, da objavi svoj nauk o grehu v tiskani obliki, saj je diskusija s Striglom temeljila na filozofskih predpostavkah, ki so bile za Vlačića neustrezne za reševanje duhovnih vprašanj. Svoje pojmovanje je natančno razložil v traktatu pod naslovom *O nazivih in bistvu izvirnega greha ali o starem Adamu*, ki ga je priložil drugemu delu svojega hermenevtičnega spisa *Clavis Scripturae*.⁴⁷ Vlačić piše: »Stališče vseh naših Cerkev je, da substanca človeka, posebej pa njegov razum, ni samo v kakršen koli smislu poškodovana, ranjena, oslabljena, temveč je skrajno sprevržena, skvarjena in razobličena ter spremenjena iz Božje podobe v Satanovo [podobo], kakor sem že prej

44 *DISPUTATIO DE ORIGINALI PECCATO ET LIBERO ARBITRIO* (Basel: Johannes Oporinus, 1563; VD 16 F 1354), 29.

45 *Ibid.*

46 Robert C. Schultz, 'Original Sin: Accident or Substance: The paradoxical Significance of FC I, 53–62 in Historical Context', v Lewis W. Spitz in Wenzel Lohff (ur.), *Discord, Dialogue and Concord* (Philadelphia: Fortress Press, 1977), 38–57.

47 *ALTERA PARS / CLAVIS SCRIPTURAE seu de Sermone Sacrarum literarum, plurimas generales Regulas continens: AVTORE MATTHIA FLACIO ILLYRICO Albonense* (Basel: Paul Queck, 1567; VD 16 F 1308), Tractatus VI. 'De Peccati originalis, aut veteris Adami appellationibus et essentia', 479–498.

prikazal in kakor je razvidno iz mojih rednih pridig v cerkvi. Torej, če je sama substanca povsem spremenjena in brez svojega dobrega bistva [forma] ali Božje podobe ter je spremenjena v nasprotno podobo, tedaj iz tega neizogibno sledi, da veliko zlo, ki ga v nas izziva in ustvarja sam hudič, ni samo neki akcidents človeka, temveč prav njegovo sprevrženo in spremenjeno bistvo [essentia] ali nova narava [forma]; kakor kadar bi neko izvrstno zdravilo postalo smrtonosen strup, strupenost ne bi bila samo akcidentalno svojstvo tega zdravila, temveč bi bilo to sprevrženo, pokvarjeno zdravilo. Na isti način sledi: [...] izvirni greh ali ta sprevrženost ni samo kvaliteta, temveč sprevržena substanca človeka, ki je spremenjena v neko divjo zver ali divjo žival (kot trdita Luther in Martin Bucer); to izvorno zlo, ta nova pošast, ki jo je proizvedel sam hudič po človekovem padcu, je substanca in ne samo neka lastnost človeka. [...] Trdim, da to zlo ni bilo ustvarjeno ex nihilo, samo po sebi ali na nek drug način, temveč s transformacijo in preoblikovanjem ali preobrnjenjem in sprevrženjem najboljše možne substancialne forme človeka v najslabšo možno.«⁴⁸

V svojih zadnji letih Vlačić ni več mogel najti stalne službe, zato se je neprestano selil iz enega mesto v drugo (Regensburg, Antwerpen,

48 Ibid., 483–484: »Omnium nostrarum Ecclesiarum sententia est, quod ispamet substantia hominis, praesertium avtem rationalis pars: sit in primo lapsu, non modo utcunque; fauciata, laesa aut debilitata; sed etiam prorfus corrupta, depravata, inuersaque; ac ex Dei imagine in satanae imagine transformata, ut supra ostendi, & etiam ex vulgaribus cantionibus Ecclesiasticis liquet. Si igitur ipsamet substantia est extremem immutata, bonaque forma aut imagine Dei spoliata & in contrariam imaginem transformata: sequitur planem inevitabiliter, illud ingens malum a diabolo in nobis genitum aut excitatum, non esse accidens tantum quoddam in homine, sed ipsam eius inversam & transformatam essentiam aut novam formam; planem sicut si optimum aliquod medicamen esset mutatum in nocentiss, venenum, ubi venenum nom iam accidentarium quiddam illius medicaminis, sed ipsamentiam corrupta medicina esset. Vicissim etiam sequitur: [...] Si substantia ipsa per se mala uitiateque est, & in trucem quandam bestiam & inomitam feram (ut Luth. & Bucerus loquuntur) mutata est: sequitur ipsam substantiam esse illud originarium malum, illud novum monstrum a diabolo per apostasian hominis conditum, non aliquid aliud illi adiunctum aut inhaerens. Dico autem conditum esse illud malum non per creationem ex nihilo, aut aliam quampiam rectam generationem: sed per transformationem & tranffigurationem, seu inversionem et perversionem optimae substantialis formae hominis in pessimam.«

Strasbourg, Frankfurt). Čakal je na splošni cerkveni zbor (sinodo), kjer bi lahko branil svoja prepričanja. V tem času je objavil veliko knjig z razlagami svojega nauka o izvirnem grehu. A tudi njegovi nasprotniki, filipisti, so proti njemu objavili množico knjig. Pri napadanju in zasmehovanju Vlačića so se jim pridružili tudi nekateri nekdanji predani gnesioluterani, kot Heshusius, Johannes Wigand (1523–1587) in Simon Musaeus (1521–1582). Vlačićevi preostali privrženci so zdaj dobili naziv flacijanci.

Širjenje Vlačićeve kontroverze v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti in onkraj njenih meja

Vlačić je poslal svoj traktat v odobritev duhovniškemu svetu v Braunschweigu, v upanju na podporo superintendenta Joachima Mörlina in njegovega pomočnika Martina Chemnitza (1522–1586). Toda oba sta ga začela kritizirati in obtoževati, da je v prizadevanju, da bi izboljšal Luthrov nauk, zašel daleč proč od pravilnega učenja. Mörlina je še posebej vznemiril Vlačićev stil pisanja, češ da uporablja »nove in nevsakdanje izraze«. Zato je objavil delo *Themata de Imagine Dei* proti »brezbožnim in apсурdnim predpostavkam, da je greh substanca«. Chemnitz pa je obtožil Vlačića za izjavo »da je izvirni greh bit človeka ter da je sama človeka duša izvirni greh«. ⁴⁹

Nikolausa Gallusa je Mörlinovo napadanje Vlačića razjezilo, pa je objavil *Pravo obrambo Matije Vlačića Ilirika pred nekimi novimi napadi adiaforistov*.⁵⁰ Heshusius pa se je pridružil Vlačićevim obtoževalcem in mu 10. avgusta 1568 napisal osebno pismo, v katerem ga je obtožil,

49 *THEMATA DE IMAGINE DEI IN HOMINE. AVTHORE D. IOACHIMO Morlino Episcopo Sambinensi etc. ET DE EADEM MATERIA BREVIS TRACTATVS D. Doctoris MARTINI KEMNITI, Superintendentis Brunschwuicensis. CONTRA IMPIAM ET Absurdam propositionem: Peccatus esse substantiam, uel ipsam animam rationalem* (Wittenberg, 1570; VD 16 ZV 21687).

50 Nikolaus Gallus, *Vera excusatio M. Fl. Ill. Contra novam quandam criminationem ab Adiaforists sparsam* (Regensburg, 1568). O nadaljevanju Vlačićeve kontroverze v Regensburgu po Gallusovi smrti 1570, glej Friedrich Loy-Bayreuth, 'Der Flacianische Streit in Regensburg', *Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte* (1926): 6–29 in 67–93.

da uči, da je substanco (človeka) ustvaril Satan. Kmalu za tem so začeli pisati proti Vlačiču tudi mnogi dotedanji prijatelji, tudi Johannes Wigand, ki je bil Vlačičev sodelavec in glavni pisec Magdeburških centurij, in Simon Musaeus, Heshusiusov sorodnik, ki je bil na univerzi v Jeni eden Vlačičevih najbolj vidnih zagovornikov. Nekateri gnesioluterani pa so ostali Vlačiču zvesti in so pisali njemu v prid. Najpomembnejši med njimi je bil Cyriacus Spangenberg (1528–1604), superintendent Mansfelda, ki je ponavljal Vlačičeve argumente, da »kar je rojeno iz mesa, je meso« (Jn 3,6) in da je človek, rojen od očeta in matere, v svoji človeški naravi in biti ne samo grešnik, ampak greh sam.⁵¹ To je bil začetek razkola med gnesioluterani, katerih intelektualni voditelj je bil Vlačič na začetku interimske krize. Zagovorniki Vlačiča/Flaciusa so od razkola naprej veljali za flacijance. Vlačiča so še naprej napadali tudi filipisti, zlasti Christopher Lasius (1531–1572) in Andreas Schoppe (1538–1614), pa tudi zmernejši evangeličani, kot je bil Jakob Andreae (1528–1590). Spor o izvirnem grehu se je razširil tudi na Nizozemsko, kjer sta pastorja Johannes Saliger in Hendrik Fredeland zavzela Vlačičevo stališče, zaradi česar pa ju je posvetna oblast leta 1579 razrešila službe v gradu Woerden. Cerkev v Antwerpnu je v istem času objavila pisno veroizpoved, da bi preprečila globljo delitev znotraj skupnosti ob vprašanju izvirnega greha.

Vlačičev vpliv je segel tudi v Slovenijo, kjer je Sebastijan Krelj 1563 postal glavni pridigar v Ljubljani, dve leti nato pa superintendent. Krelj je propagiral Vlačičeve ideje med pridigarji in oblastniki.⁵²

51 Prim. Eduard Schmid, 'Des Flacius Erbsünde–Streit: Historisch-literarisch dargestellt', *Zeitschrift für die Historische Theologie* 19 (1849): 3–78 in 218–279, tu 220.

52 Krelj je bil študent na univerzi v Jeni, kjer je bil matriculiran v prvem semestru 1557 kot 'Krelo. Sebast., Austriacus' v času ravnatelja Erharda Schnepfa (1498–1558). Prim. Georg Mentz in Reinhold Jaunerig (ur.), *Die Matrikel der Universität Jena: 1548–1652* [Veröffentlichungen der Thüringischen Historischen Kommission 1], (Jena: Gustav Fischer, 1944), 67. Krelj je živel v Vlačičevi hiši v Jeni in bil njegov osebni tajnik in pisar. Po Vlačičevem izgonu iz Jene se mu je pridružil v Regensburgu. Vlačič mu je pomagal, da je bil 2. avgusta 1563 ordiniran za duhovnika. Leta 1562 je Krelj objavil polemični spis, za katerega je Cyriacus Spangenberg napisal predgovor/VD 16 K 2330/. Prevedel je v slovenščino postilo Johanna Spangenberg (1484–1550)/VD 16 S 8006/, izdal Otročjo biblijo /VD 16 O 1450/ in pisal pesmi za protestante na Slovenskem /VD 16 T 2101/.

Posledica Vlačićeve kontroverze je bila, da je Vlačić izgubil službo in ugled v cerkvi, duhovniki in teologi, ki so ga podpirali pa so bili preganjani in odpuščani s svojih delovnih mest. Vlačićevi privrženci (flacijanci) so v tistih časih plačevali visoko ceno: številni so bili ekskomunicirani, zaprti, nekaterim so celo odklonili krščanski pogreb.

Sklep

Kot teolog si je Vlačić prizadeval, da bi ostal zvest Luthru in njegovemu posebnemu vztrajanju na zaslužjenosti človekove volje. »Sledeč bolj Luthru kot Melanchthonu je bil prepričan, da prava teološka diferenciacija ni tista sholastična med *besedo* in *duhom*, temveč razlikovanje dveh glasov v obeh *Zavezah*: glasu *Postave*, ki govori o obsodbi, in glasu *Evangelija*, ki napoveduje oprostitev.«⁵³ Mnogi Vlačićevi teološki spisi so nastali med polemikami, ko je hotel ubraniti in zavarovati tisto, kar je smatral za resnico. Mnogi zgodovinarji verske doktrine Vlačića ne štejejo za krivoverca, čeprav vsi priznavajo, da je povzročil neko teološko zmedo. Karl Barth je zapisal, da »njegov nauk o izvirnem grehu – ki da je po padcu postal človekova substanca – ni bil tako nesmiseln in nesprejemljiv, kot so ga prikazali njegovi nasprotniki in kasneje mnoga dela iz zgodovine teologije.«⁵⁴ In nadaljeval, da je Vlačić upravičeno zavrgel tezo sinergistov, da je greh samo *accidens*, ter sklenil: »To, da se moža [Vlačića] zaradi te teze lahko tako sovraži, kot so ga prav njegovi luteranski sodobniki, kaže vendar samo to, kako malo so tudi v njegovi lastni Cerkvi razumeli najpomembnejša Luthrova spoznanja in kako temeljito so bila pozabljena že dve desetletji po njegovi smrti.«⁵⁵

Kronološko gledano kažejo Vlačićeva teološka dela vse večjo radikalizacijo stališč, posebej glede formulacije nauka o izvirnem grehu. V teku svojega življenja je Vlačić najprej argumentiral s pozicije od-

53 Tibor Fabiny, *A Keresztény Hermeneutika Kérdései és Története* (Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998), 245.

54 Karl Barth, *Die kirchliche Dogmatik. Die Lehre von Schöpfung* (Zollikon–Zürich: Evangelischer Verlag 1948), zv. III/2, 29–30.

55 *Ibid.*, 30.

pora (npr. v Magdeburgu), pozneje s položaja moči in vpliva (Jena), dokler se ni znašel v nemilosti cerkvenih in političnih oblasti in se vztrajno branil. Zadnja leta življenja se je poizkušal sicer opravičiti, toda brez pripravljenosti na kakršnekoli teološke kompromise. S tem je pomembno prispeval k procesu konfesionalizacije v 2. polovici 16. stoletja. Vlačićeva povezanost in intenzivna intelektualna izmenjava s teologi, drugimi znanstveniki in predstavniki cerkvene in politične elite kaže podobo ogromne komunikacije, ki je segala ne samo prek jezikovnih, temveč tudi kulturnih in teritorialnih meja. Tako je Vlačićeva misel vplivala tudi na razvoj luteranstva v srednji Evropi in južnih slovanskih deželah.

Iz hrvaščine prevedel Marko Kerševan

UDC 929Vlačič Ilirik M.:284"15"

*Luka Ilić***Matthias Flacius Illyricus in the Theological Controversies of the Sixteenth Century**

The Croatian-born Lutheran theologian Matthias Flacius Illyricus (1520-1575) was one of the most prolific polemicists and authors in the second half of the sixteenth century. Flacius, who spent his adult life mostly within the Holy Roman Empire of the German Nation, was involved in theological controversies both in print and in person. This article examines some of the most important polemics Flacius was involved in, introducing the protagonists of the debates and focusing on how or why they erupted. The central issues at stake and when relevant, the outcomes also receive detailed attention. Flacius participated in the Adiaphoristic Controversy, criticizing Philipp Melancthon and those who were involved in negotiating a religious compromise with the Roman Catholic Church and the secular authorities in order to put an end to violence that erupted in Germany after Martin Luther's death. For Flacius, the concessions made on liturgical issues regarding the celebration of the Mass, the wearing of vestments, the use of candles or litany processions had gone too far. These were among the reasons that eventually led Flacius to resign from his teaching position and leave Wittenberg in 1549 – a decision he later explained as a matter of conscience and a defense of the freedom of the church. In the Majorist Controversy he debated Georg Major's claim that good works are necessary for salvation. The Osiandrist Controversy set him against Andreas Osiander from Königsberg, who was arguing that justification comes to man by God's indwelling or infusion instead of forensically, that is, being given to the believer through faith alone (*sola fide*), which is a gift from God. Flacius also disagreed strongly with Kaspar von Schwenckfeld's spiritualist interpretation of the Eucharist and with his views concerning the role of the Bible and the preached word. The two of them each authored several publications refuting the other's theses. The Second Sacramentarian Controversy involved a large number of Lutheran and Reformed theologians from German and Swiss territories. Flacius entered the already ongoing debate in print, primarily against Theodore Beza of Geneva. The central issue regarded the nature of Christ's presence in the elements of the Lord's Supper. The Synergistic Controversy with Johann Pfeffinger on one side concerned the freedom of the human will. In his quest to uproot synergism and its emphasis on the cooperation of human will in salvation, Flacius proclaimed that we as human beings are fully depraved and evil, and therefore are unable to contribute to our conversion, which should come only by grace (*sola gratia*). However, he went one step further and stated that sin has so completely corrupted the human being that our original *imago Dei* has been changed and now we are nothing else

than the image of the devil. This formulation drew attention from Flacius' theological opponents and led to the Flacian Controversy, where the role and impact of original sin on the human being stood at the center of discussion. This article aims to present an insight into the nature of Flacius' theology in a chronological format through the controversies, which shaped its articulation. The author also makes the statement that Flacius' theology became increasingly radical with time, which can be traced in his written works. His uncompromising stances eventually contributed to the overall process of confessionalization in Early Modern Europe.